

EMLEKBESZÉD SZÁSZ KÁROLYRÓL.

(Olvastatott a M. P. Társaság 1908. jan. 18-án tartott közgyűlésén.)

Tisztelt Közgyűlés!

Az energia megmaradásának törvénye nemcsak a természetnek a világában, hanem a szellemi életben is érvényesül. A tudós könyveiben, az író és költő irataiban és költeményeiben, a művész műveiben, a technikus a technika alkotásaiban hagyja az utókorra szellemének kincseit s ezek megmaradva, nemzedékről-nemzedékre szállanak akkor is, mikor már földi alakjaik nincsenek szemeink előtt, szavaik elhangzottak és hangjukat elnyelte az idő méhe, mint a távolság. Azonban ha valaki mint hivatásos nevelő csendesen és zajtalanul működik a lélek mélységeiben, vagy a társadalom kulturális aknáiban és tárnáiban, ha ennek mélyebb rétegeiből bányász módjára hoz fel kincseket, vagy mint vezérő tanügypolitikus az egész társadalmat irányítja, vezérli, bár milliók életére és sorsára van is döntő befolyással; vagy ha mint lelkész a sors és élet csapásai által sujtott boldogtalanok szívét nyugtatgatja, a boldogokat őriző pásztor módjára óvja, gondolja: az ilyen lélek és társadalomépítő tevékenység, az ilyen kedélyképző, a valódi civilizáció szolgálatában álló működés, amint természeténél fogva nem vezet gyorsabb és feltűnőbb eredményekhez, épúgy látható külső jelekben kevésbé tükröződik és az emberi természet gyarlóságánál fogva könnyen feledésbe borulhat. Szász Károly is mint író, mint költő és műfordító él a köztudatban, csak kevesen eszmélnek arra, mily jelentékeny tényező volt ő közoktatásunk újabb fejlődésében.

Az idő vén fája egyre hullatja levelét, a társadalom életében is új nemzedék lép a régi kidőlt helyére s ez az élő és mozgó nemzedék rétegeként — miként földünk geológiai alakulásánál történt — eltakarja és beborítja a régit: de jön a történettudós és mint a geologus félrelebbenti azt a fátyolt, mely a régit, az elmúltat eltakarja szemeink elől s a régi ismét újjá lesz, a halott élővé s a láthatatlan láthatóvá. Bizonyára Szász Károly is megtalálja majd a maga történetíróját. Ma még ez utóbbi állítás csak részben illik reá, hisz alig mult két éve, hogy elköltözött az élők sorából s reá még élénken emlékezünk.

Szinte magunk előtt látjuk egész földi alakját, egyszerűen nemes és méltóságteljes megjelenését, erőtől és egészségtől duzzadó közép-nagyságú termetét, komoly, önérzetes, de jóságtól sugárzó tekintetét, boldog meglegedésről és őszinte szeretetről beszélő szelíd kék szemeit; szinte halljuk lelkesedéstől rezgő, vagy a gyöngédebb érzelmektől lágyuló érces hangját, amint az Akadémia vagy a Kisfaludy-társaság asztala mellett mondja el emlékbeszédét, szavalja el ódáját, vagy olvassa fel családias érzelmektől bensőségteljes költeményeit, vagy mint pap és püspök a kálvintéri templom szószékéről inti, feddi, oktatja és vigasztalja a maga híveit. Azonban Szász Károly közoktatásügyünk legújabb történetében is jelentékeny helyet vívott ki magának s emellett társaságunknak is — melynek élete a hetvenes évek végén legalább egy időre szünetelni volt kénytelen — lelkes híve és pártfogója volt. A pädagogiai társaság nemes kötelességet teljesít, mikor eme kiváló férfúnak a magyar tanügy terén kifejtett érdemdús, de sokak előtt homályban lévő, vagy legalább is halványulni kezdő működéséről megemlékezni, helyét a magyar tanügy történetében kimutatni elhatározta s e feladat teljesítését avatottabb kéz és tapasztaltabb elme helyett az én szerény erőmre ruházta.

★

Szász Károly Erdélyben, Nagy-Enyeden született, hol atyja e híres református iskolának tanára. Atyja kiváló tudós-tanár, író és szónok s mindezen tevékenységi hajlamokat a fiú öröklé és csakhamar apja nyomdokaiba lép. Korán, még 1848 előtt feltűnik költeményeivel, de a költészet mellett a budapesti egyetemre kerülve, a matematikával is buzgón foglalkozik. Majd a szabadságharc leveretése után Gömörben a Szentmiklósy-családnál nemcsak mint nevelő foglalkozik, hanem a lelkészi pályára is készül s 1851-ben kitűnő sikerrel teszi le a papi vizsgálatot. Még ugyanez évben tanári meghívást kap Nagy-Kőrösrre s az itt való rövid tanárkodás szerzi meg neki Arany Jánosnak s a többi mind híres tanároknak a barátságát. Azután több helyen mint lelkész szolgálja az egyházat és kiváló szónoklatai révén oly hírre és közkedveltségre tesz szert, hogy az alkotmányos élet helyreállásával 1865-ben a fülöpszállási kerület országgyűlési képviselőjévé választotta. Az országgyűlésen tehetségével magára vonja b. Eötvös József miniszter figyelmét, ki 1867-ben maga mellé hívja osztálytanácsosnak a protestáns ügyek vezetésére. 1869-ben pestvármegyei tanfelügyelőnek nevezi ki. 1872 április 4-ikén azonban Halasra költözik, hogy özvegyen maradt anyósát támogathassa, miután sikerült neki magát előbbi állásában, a jászkunsági kerületbe áthelyeztetni. Azonban Szász Károly tanügyi munkásságának legjelentékenyebb és legállandóbb része az

1872—83-iki időszakra esik. Trefort minisztersége kezdetén, 1872-ben, még jászkunsági tanfelügyelő. Azonban a miniszternek szüksége van itt bent a miniszterium kebelében egy olyan folyton kéznél lévő tanácsosra, ki az autonom felekezeti egyházi és iskolai ügyekhez alaposan ért, másrészt képes neki bizonyos hírlapírói szolgálatokat is végezni; azért már 1874-ben behívja s mint osztálytanácsost megbízza az V. és VI. ügyosztályokban tárgyalás alá kerülő görög-keleti szerb, mindkét felekezeti protestáns és zsidó ügyek intézésével. 1878-ban Mészáros Ferenc miniszteri tanácsos halála szükségessé tette, hogy Szász Károly a III-ik ügyosztályt vegye át, melynek körébe tartoztak a kir. tud. egyetemek, a műegyetem és reáliskolák, úgy azonban, hogy az összes közép- és főiskolai ügyeket érintő elvi kérdéseket egy a III. IV., VI. és VII. ügyosztályokból alakított bizottság Tanárky Gedeon államtitkár elnöke alatt tárgyalta és készítette elő a miniszteri döntésre. Később azután Szász Károly döntő befolyást gyakorolt nemcsak a felsőiskolai, hanem a középiskolák sorsára is. 1884-ben, Török Pál halála után, ő lett a dunamelléki egyházkerület püspökjelöltje, miután miniszteriumbeli működése alatt is sűrűn végzett egyházi funkciókat. A többek között 1884 januárban ő mondott gróf Ráday Gedeon volt honvédelmi miniszter felett halotti beszédet, mellyel rendkívüli hatást gyakorolt.

Trefort rendkívüli módon szerette Szászt és ragaszkodván hozzá, váltig marasztgatta. Szász jól érezvén magát eddigi hivatalában, Trefort oldala mellett, váltig habozott, annyival is inkább, mert korteskedések s mindenféle mende-mondák indultak meg a püspökválasztás körül. De döntő hatással volt reá Tisza Kálmán fellépése, kinek sikerült meggyőznie Szász Károlyt, hogy a püspöki szélesebb hatáskörben több módja és alkalmja lesz egyháza és hazája ügyeit szolgálni, s azért a gondviselés újmutatását követnie kell s kötelessége a püspöki széket elfoglalnia. Így vált meg Szász Károly a miniszteriumtól és hivatalosan az oktatásügytől, anélkül, hogy azt tovább szolgálni megszűnt volna.

Ime, ez a Szász Károly tanügyi pályájának külső története. Lásuk ennek *belső tartalmát és fejlődésének történetét.*

*

Sokan még napjainkban sem hajlandók tekintetbe venni és elismerni a társadalomnak némileg, mint szellemi organizmusnak ama törvényét, hogy minden mélyebb szellemi fejlődés, társadalmi átalakulás időt igényel és csak lassan, lépésről-lépésre haladhat előre. Az egységes magyar nemzeti állam és társadalom kiépítésének eszméje a legnagyobb magyartól, Széchenyitől, származott, de ezen munkálkodott gigászi erővel az egész XIX. század Magyarországa: amint mondani

szoktuk, századok mulasztásait pótoltuk néhány évtized alatt. Miután Kazinczy már a század elején megújította nemzeti nyelvünket és irodalmunkat, Széchenyi, báró Eötvös és Kossuth alkotmányunkat, politikai szervezetünket: az alkotmányos élet helyreállításával, melyet Deák bölcsességének köszönhetünk, ezeket a természeti törvény szükség-szerűségével nyomon kellett követnie nemzeti közoktatásügyünknek, iskolai intézményeinknek, mint az irodalom, politika és tudomány mellett a műveltség leghatalmasabb tényezőinek a kiépítése, illetőleg megfelelő átalakítása. S voltak még 1867 után is nagy embereink, kik a korszellem szavát megértették. Ilyen volt báró Eötvös József, ki égetően sürgősnek tekintvén a közoktatásügy reformját, 1868-ban megcsinálta a népiskolai törvényt, egyéb reformjainak megvalósításában azonban 1871-ben bekövetkezett halála megakadályozta. *A nagy mű örökségképen Trefort Ágostonra szállt s ma már a tárgyilagos igazság álláspontjáról mondhatjuk, hogy e feladat a maga emberére talált.*

Szász Károlyt pædagogiai hivatása közvetlen érintkezésbe, belső szellemi közösségbe állítá Magyarországnak akkori (1872—1888) közoktatásügyi miniszterével, Trefort Ágostonnal, azzal a Treforttal, kihez fogható eszmékben, újító törekvésekben époly gazdag, az egész magyar társadalomnak, épúgy mint a kultúra egyes munkásainak szükségleteit, érdekeit, irányait átértő, átérző — a modern európai kultúra haladását és a kor kivánalmait annyira ismerő és azoknak nemzeti szellemű átplántalását oly buzgón akaró és végül annyi sikereket felmutató — közoktatásügyi minisztere eddig még nem volt Magyarországnak. Viszont Trefort keresve sem találhatott volna még egy oly egyéniséget, mint a Szász Károlyé volt, ki annyira át lett volna hatva a nagy időknek és a nagy embereknek, egy Széchenyinek, Kossuthnak és különösen a 70-es években «a nagy, igazlító Deáknak éltető szellemétől», aki amit az erőkben való elbizakodottság kockára tett vala, eszélyvel és mérséklettel ismét visszaszerezte; a nemzetet még egyszer visszaadta magának, megnyitotta előtte a tevékenység és a nemzeti haladás sorompóit s ezt mondá: «Magad ura vagy ismét, dolgozzál és haladj a megnyilt úton»; ki annyira át lett volna hatva a b. Eötvös József szellemétől, ki mintegy jelszóul ismételte gyakran, hogy Magyarország fenmaradása s a magyar nemzet léte csak kultúránk kérdése, és végül kit annyira áthatott volna a Trefort szelleme, kit a gondviselés épen alkalmas időben állított közművelődési ügyeink élére, hogy a b. Eötvös örökségét átvegye; s aki a biztosított és napról-napra jobban megszilárduló közjogi állás talaján — annak előnyei felhasználásával közművelődési ügyeink vezérletét erős kezébe ragadva — ez érdekekben egymaga többet tett, alkotott, kezdeményezett és lendített,

mint bárki más e hazában; ki mintegy megtestesülése annak a leg-újabb korszaknak, a magyar nemzet történeti fejlődésében, melynek jellege és feladata: a küzdelmek után *a munka és az alkotás*. (L. Szász K. Emlékbeszéd Trefort Ágostonról.)

Ime, körülbelül ezeket írja Szász Károly, 1886-ban, már mint püspök, volt miniszteri tanácsos, a még ekkor életben lévő miniszter Trefortról, nem úgy, mint a tanítvány a mesterről, sem nem úgy, mint *a magas állású bár*, de alárendelt hivatalnok *a maga még magasabb állású főnökéről*, hanem úgy, mint a barát a barátról, kivel egy lélek két testben, kivel valóban osztozik eszmékben, gondolatokban; tépelődéseiben épúgy, mint sikereiben; az akadályok véletlen felmerülésével keletkezett aggodalmaiban, mint végül ezeknek sikeres elhárítása, legyőzése feletti örömeiben s terveinek megvalósulásában, mint meg-hiusulásában egyaránt.

Valóban, Trefortot senki jobban nem értette meg és épen ezért senki jobban és igazabban nem tudta méltányolni, senki jobban és igazabban nem tudta szeretni, mint Szász Károly. Jellemző erre nézve az a találkozás, amely közöttük történt Budán, körülbelül 1869-ben, a régi országházban, ahol akkor a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumon kívül a közlekedés- és közmunkaügyi is el volt helyezve s egy lépcső vezetett a báró Eötvös és gr. Mikó miniszteriumába. E lépcsőn találkozott egy napon Szász Károly, hivatalába menve, Treforttal, ki akkor még nem volt miniszter. E két miniszteriumhoz vezető központon megállva, Trefort így szólt hozzá: «Barátom, e két ajtó mögött fekszik Magyarország jövője. Iskolák és vasutak! ime, jövőnk programja, ime, haladásunk két mozdonya!» *

És az a belső szellemi közösség, mely közöttük létrejött — nem a külső, hivatalos érintkezésen alapult, hanem gondolataiknak, érzelmeiknek, szóval lelkületüknek rokonságán és eszményi lelkületük harmóniájából, hazaszeretetük lángoló tüzeből, nagy szellemüknek találkozásából folyton táplálkozott és egyre erősödött. S mennyire jól érezte magát Szász Károly Trefort közelében, mennyire megfelelt hivatása és hivatala eszményi lelkületének, papi és költői természetének, mennyire tudta érteni és érezni hivatalából folyó hivatásának jelentőségét és magasztosságát, mutatják saját vallomásai. 1882 január 15-ikén így ír: «Csak közelebből mondá nemzetünk egy kitünő fia, közoktatásügyünk mai vezére, kinek nevéhez s tíz évi kormányzásához közművelődési haladásunk annyi nagy alkotását fogja kötni hazánk történelme s kihez, hogy jó sorsom engem is közel hozott, az életünket intéző gondviselés iránt a legmélyebb hálával emlegetem». (Nemzeti Nénevelés, 1882.

* Trefort életrajza 18. lap.

jan. 10-ik lap.) Ugyanez évben a Vasárnapi Ujság számára összes költeményeinek két kötetben megjelenése alkalmából közölt önéletrajzában így nyilatkozik hivatalos állásáról: «Hivatali elfoglaltatásom teljesen megfelelt lelkem irányának s alkalmat nyújtott nekem a közoktatás ügyének szolgálni s a közművelődés legfőbb érdekeit — csekély tehetséggel bár, de a nemzet jövőjébe vetett erős hittől táplált buzgósággal előmozdítani».

Igen, a nemzet jövőjébe vetett erős hit, a saját hivatása által táplált lelkesedés, meg a hazaszeretet szent tüze sarkalták arra a rendkívüli munkásságra, amelyet az irodalom, a tanügy, az egyháztársadalom terén oly szívós és ernyedetlen szorgalommal kifejtett, amilyenre csak a szívós természetű, tősgyökeres és tetőtől-talpig egészséges székely faj képes.¹ Munkásságának nemcsak nagy terjedelmét, hanem hosszú tartamát is csodálva szemléljük s valóban nem tudjuk megállapítani, vajjon a kezdetnél — mikor 1848-ban lírai költeményekkel fellép, vagy a vége felé, mikor 1898-ban a Dante költeményének mélyes és magasztos világnézetébe mélyed — tanusított-e bámulandóbb lelkesedést, vagy e két határpont közé eső időben szívósabb kitartást!?

A közoktatásügyi miniszter, Trefort és tanácsosa, Szász Károly, méltók voltak egymáshoz és érdekesen és jól kiegészítették egymás működését. Az élénk temperamentumú, izgékony elméjű Trefort folyton új meg új eszméket termelt, terveket kovácsolt, kezdeményezett, buzdított és lelkesített: az eszméket érlelni, azoknak tollal és szóval propagandát csinálni, a kivitel módozatai felett gondolkodni, azokat a megvalósulásra előkészíteni, a közvéleményt azoknak megnyerni, az akadályokat elhárítani: a Szász Károly feladatai közé tartozott.²

Eklatáns és jellemző például szolgál a mondottakra nézve a középiskolai törvény keletkezésének és megvalósulásának érdekes mozzanatokban gazdag története, melyet röviden elő kell adnunk,

¹ A család, melyet ma már megszoktunk úgy idézni, mint példát arra, hogy miként öröklődik az irodalmi és kulturális tevékenység iránti hajlam — nemzedékről-nemzedékre — egész a XVI-ik századig, vagy még tovább viheti vissza származását. Szász Pál szemerkai ref. pap ősi székely jogon alapuló nemességét I. Rákóczy György erősíti meg és ad neki nemes levelet.

² Szüry Dénes 1874—1878-ig mint miniszteri titkár dolgozott mellette és közvetlen tapasztalat alapján írja: «A szüntelen alkotni vágyó, tervezgető miniszter csak ő hozzá fordult, ha valamely kérdésnek gyors kidolgozását óhajtotta. Szász azonnal hangolódott a munkára s az eszme alapos cikkben kifejtve, még aznap olvasható volt valamelyik esti lap hasábjain.» L. Vasárnapi Ujság 1892. évfolyam és Szüry Dénes «Rajzok» című kötetében «A savniki parkban» című emlékezését.

hogy tisztán láthassuk és valóban méltányolhassuk Szász Károlynak e tekintetben szerzett érdemeit!

*

A nemzetünk történetében oly siralmas Bach-korszakban adták ki az ú. n. Organisationsentwurfot, mellyel a bécsi kormány erőszakos módon akarta az egész magyar tanügyet osztrák kaptafára húzni, annak megfelelő módon berendezni és elnémétesíteni. Ez felvillanyozta a kedélyeket, élénkebb és komolyabb közéleti tevékenységre sarkalta az elméket a magyar közoktatásügy terén is. S míg ez a munkásság kezdetben csakis az osztrák rendszer ellen való állásfoglalásra szorítkozott, mely negatív munkásságban különösen a protestánsok jártak elől, egyúttal saját egyházi és iskolai autonómiájukat is védelmezve: az alkotmányos élet hajnalhasadásával a lelkes működés a tanügy terén is az alkotások terére lépett, tanügyünk renaissance-a előkészítettett 1861-től 1871-ig, mely évtized alatt sűrűn jelennek meg gimnáziumaink újjászervezésére vonatkozó munkálatok, a Lutter Nándor által kiadott füzetből (1862.) kezdve egész a Pauler Tivadar által 1871-ben kiadott és rendeletileg életbeléptetett tantervig. Kármán Mór visszapillantva gimnáziumi tantervünk történetére, jól jellemzi e korszakot. E tíz év minden második évében nemcsak új tervezettel találkozunk, hanem mindenik terv, anélkül, hogy behatóbb megvitatás tárgya lett volna, egyenest alkalmazást is nyert. Megsínlették e folytonos változást tanárok és tanulók egyaránt. A tanítás módszerében előt az minden tradíciót, a tanítványok nevelésében hiányzott minden folytonosság.¹

A Pauler Tivadar által rendeletileg életbeléptetett tanterv sem volt egyéb, mint amaz idegen, osztrák tantervnek egyszerű másolata. Akadtak ugyan, kik védelmére keltek ennek,² de hogy az alkalmazatlan voltáról való felfogás a köztudatba is átment, mutatja, hogy a reáliskolák 1873. és 74-iki reformjával összekapcsolták a gimnáziumnak a reformját is úgy tantervileg, mint a törvényhozásban.

Trefort, mielőtt az 1873-iki törvényjavaslatot benyújtotta volna, azt alaposan előkészíteni és megvitatni szándékozván, szakférfiakból álló enquetteket, konferenciákat tartott. *Tanügyünk renaissance-át ezektől a mozgalmaktól számíthatjuk.* Míg megelőzőleg minden üdvösséget egyedül a tantervtől vártak, most a tanárképzésre s a tanítás módszerének megteremtésére fektetik a súlyt és felállítják e célból az egyetem mellett a középiskolai tanárképző-intézetet. — Oktatás-

¹ L. Magyar Tanügy. 1883. 331. lap.

² Klamarik János, Magyar Tanügy 1872. évfolyamában.

ügyünk csak most tűnik fel az emberek előtt szerves egésznek, csak most kezdenek az egyes részeknek egymáshoz és az egészhez való viszonyáról öntudatosan elmélkedni; csak most kezdenek tekintettel lenni úgy a tudományok rendkívüli haladásával karöltve járó, Európában mindenütt s így nálunk is jelentkező és kielégítésre váró újabb és újabb kulturális szükségletekre, mint a mi speciális viszonyainkra és nemzeti kivánalmainkra egyaránt. A modern tudományos pädagogia elvei hatják át közéletünket s hivatva lesznek egész közoktatásügyünknek az átalakítására.

*Közoktatásügyünknek e renaissance-korszakát 1872 szeptemberétől, azaz Trefort közoktatásügyi miniszterségének kezdetétől, egész 1883-ig, a középiskolai törvény életbelépéseig számíthatjuk. E kornak a vezetője, lelke, főhőse maga Trefort. De mellette a lelkes, buzgó tanügyi férfiak egész rajával, még ma is élőkkel, vagy már holtakkal, hivatásos tanítókkal, államférfiakkal, tanügyi adminisztrátorokkal, tudósokkal; egyházi és világi emberekkel, protestánsokkal és katolikusokkal, fővárosiakkal és vidékiekkel egyaránt találkozunk, kik valamennyien érzik a vezérrel, Treforttal együtt, hogy Magyarország léte, kulturájának kérdése, hogy a középiskolák rendezésének kérdése nemcsak aktuális, hanem országos érdek, melyhez hozzászólani nemcsak a tan- és szakférfiaknak, hanem minden ahhoz értő, igaz magyarnak joga és kötelessége, melyre nézve «a felekezeteknek is ki kell lépniök tartózkodó helyzetükből és szint vallaniok, mielőtt még közoktatási rendszerünk ez irányban is országgyűlésileg állapíttatnék meg».** E mozgalom sok becses pädagogiai tanulmányt szült. Egyike a legjobbaknak a Salamon Ferencé, Közoktatásügyünk reformja címmel, mely legelőnkebben ad kifejezést annak a köztudatnak, melynek figyelme egészen a középiskolák felé fordult: «Egész figyelmünket fordítsuk gimnáziumainkra, reáliskoláinkra s hozzá veszem a polgári iskolákat is. A nemzet irányadó osztálya egészen itt nevelkedett eddig s itt fog nevelkedni ezután is, s amily irányt vett az ember itt, többnyire megtartja egész életében. Az ember testi-lelki fejlődésének legfontosabb éveit tölti a középiskolában. Magyarország sorsa még mindig a nagy- és középbirtokos osztály és intelligencia kezében van. A gimnáziumban van köznevelésünk politikai súlypontja is s vele a magyar nemzetiség». (L. u. o. bevezetés XI-ik lap.)

Ime, a magyar tanügy renaissance-ának bajnokai egyformán érzik a közoktatásnak általában és ebben a középiskolai oktatásnak különösen óriási jelentőségét s valamennyien a reformot sürgetve, szöla-

* L. Szinyei Gerzson: Vélemény a gimnáziumi szervezkedés ügyében. 1873.

nak hozzá annak kérdéseihöz. Tekintsük most már meg, minő része volt Szász Károlynak ebben a mozgalomban, minők nézetei a magyar középiskolára nézve és minő érdemeket szerzett az 1883-iki középiskolai törvény létrejötté körül?!

*

Szász Károly konciliáns, békítő és engesztelő lelkületénél fogva nem a radikális változtatásoknak, nem a végzetes áramlatoknak, hanem a józan, mérsékelt haladásnak a középúton járó, de nem csökönös és merev konzervativizmusnak volt az embere mint minden téren, úgy a közoktatás terén is. Szükségét látta annak, hogy középiskoláink reformáltassanak a tudomány haladása és a kor igényei által követelt módon, de óvatosan tartózkodott a végletektől. Nem tartozott sem azok közé, kik a latin és a klasszikus műveltségen felépülő gimnáziumban keresték az egyedüli üdvösséget, túlbecsülve a latin nyelvnek formailag képző erejét és pædagogiai jelentőségét, sem azok közé, kik a latin nyelv teljes kiküszöbölésével, a Comte és Spencer utilitaristikus elvei szerint, a modernnyelvek és a természettudományok alapján akarták felépíteni az egységes középiskolát. Ő elvben a kettős iránynak a híve, amelynek a mai gimnázium és a reáliskola felel meg, kielégítvén a kor kettős igényét s előkészítvén amaz a tudomány-, emez a műgyetemre. Ne zugalódjunk azon elv miatt, mondja Jendrásikkal folytatott polemijában, *melyen újabbkori közoktatásunk a legalsó foktól a legfelsőbbig sarkallik s mely a humán- és reáliránynak összefoglalásában s egymással való kölcsönös kiegészítésében áll.**

A korszellem egyszerre fellépett a reáliák követelésével s megteremtette a reáliskolát. Ámde a gimnáziumot sem lehetett többé a régi 48 előtti táblabírói, csakis latin iskolára visszavinni. Tehát a megváltozott korszellem s a társadalom újabb szükségletei követelték a gimnáziumnak is reformálását. Mily mély sociálpædagogiai bölcsesség rejlik abban, amit Szász Károly 1883-ban ír s amivel egyszersmind védi az új gimnáziumot Jendrássik támadásaival szemben. «Valóban, csak vissza kell emlékeznünk, mily képzettséggel léptünk mi, a régi gimnázium növendékei, ezelőtt harmine, vagy annyi évvel az egyetemre. Tudtunk latinul, jobban, mint a maiak, még tán beszélni is; a klasszikai oktatás emlőjén kétségkívül jobban megizmosodott szellemünk, mint a mai *enciklopedikus* gimnázium annyi tantárgyán. De aztán ez volt jóformán *minden*. A matematikában és a történetben, sőt jegyezzük meg, még a görögben is, jóval hátrább voltunk, mint a mai maturálók; egyebekben, jelesen a természeti tudományokban, a földrajzban s a modern nyelvekben, képzettségünk alig volt több a semmi-

* Magyar Tanügy. 1883. 22. lap.

nél, legfőlebb a diszciplinák neveinek az ismeretével kelle beérnünk. Határozottan meg vagyok győződve, hogy semmiféle miniszteri omnipotencia sem rendelhetné el az egykori gimnázium visszaállítását. *Embereknél, még a leghatalmasabbaknál is, erősebb a korszellem s annak helyes vagy helytelen áramlatai.*» (L. u. o. 20. lap.)

Szász Károly humanisztikus neveltetésének és eszményi lelkületének megfelelőleg az utilitarizmussal vagy a didaktikai materializmussal szemben azon pädagogiai iskolához tartozik, melyet ideális vagy *liberális* irányzatnak szoktunk nevezni. Azért az iskolában is nemcsak olyan ismeretanyaggal kívánja megtönni a gyermek értelmét, melynek az később az életben hasznát vegye, hanem kiváló súlyt kíván helyezni a formális képzésre is, az elme gimnasztikájára, a természettudományok mellett a nyelvekre és a matematikára is. «A nyelvek és a matematika képző erejét ma már mindenki elismeri s mivel a középiskola feladata nem a nagytömegű tudomány-anyagok betömése a fiatal elmébe, hanem az *elme és ítélet képzése*, azért sem a nyelvek (a gimnáziumban a latin és görög, a reáliskolában a francia és német), sem a matematika terjedelméből és beható műveléséből nem engedhetnének semmit, sőt azokat — a többi rovására — lehetőleg még terjedelmesebbé s behatóbbá kell tennünk.» (L. u. o. 25. lap.)

Hogy Szász Károly egyaránt tudta becsülni és értékelni úgy a humánus műveltséget adó gimnáziumot, mint a reáliákon és a modern nyelveken építő reáliskolát, annak okát nemcsak az ellentéteket mindig összeegyeztetni, kibékíteni törekvő lelkületében, hanem széleskörű, valóban enciklopedikus értelmi készültségében is kell keresnünk. Nemcsak a klasszikus nyelvekben és irodalmakban jártas, hanem a modern nyelvekben is; nemcsak mély és alapos történettudományi, theologiai és filozófiai ismeretei vannak, hanem a matematikában is kiváló jártasságra tesz szert. Ez képesíti őt arra, hogy Nagy-Kőrösre 1851-ben a magyar nyelv és irodalmi tanszékre választatván meg, azonnal átengedje e tanszéket Arany Jánosnak és ő a matematikáit töltsse be. Innen van, hogy a maga magasabb és szélesebb körű álláspontjáról nem egyszer élesen sujt le a kizárólagos szakembereknek tévedéseire és túlzásaira, azokra a végletes nyilatkozatokra, melyekre hol a humanisták, hol a realisták ragadtatták magukat. Így tagadja a klasszikus nyelveknek egyedüli képző formális erejét s a klasszikus irodalomnak pótolhatatlanságát. «Határozottan merem tagadni, hogy a formális képzésre való erő a klasszikai studiumok kizárólagos kiváltsága volna s a modern nyelvek és a matematika ne bírnának szintoly képző erővel.*

* A középiskola némely vitás kérdéseiről. Budapesti Szemle. 1882. 31. kötet, 26. lap.

A klasszikus ókor remek alkotásait senki sem becsülheti többre, mint e sorok írója, ki a görög és római irodalom oly ismeretével dicsekedhetik, melyre kevés filologus tesz szert; de az a neveltséges, önhitt céhbeli korlátoltság, mely görög és latin nyelvismereteinek magaslatáról szánalommal tekint le azokra, kik Aristophanest Arany Jánosnak és Sophoklest Csiky Gergelynek fordításából ismerik, ez ma már oly anachronizmus, melyet sem az irodalom története, sem a mai műveltségi állapotok nem indokolnak.»*

Szász Károly ezt öndicsekvés nélkül, önérzettel mondhatta magáról. *Ő nem volt alkotó, eredeti szellem, sem korszakalkotó író vagy pædagogus*, e tekintetben sokan kortársai között is felülmulhatták őt, de lelkületének nemességére, hitének, hazaszeretetének hűségére és őszinteségére nézve senki felül nem multa, látókörének és értelmi készülttségének szélességére és mélységére, ismereteinek gazdagságára nézve meg senki meg nem közelítette magyar művelődésünk újabbkori történetében.

A középiskola reformjának eszméje 1871-től egész 1883-ig sok vajudáson ment át s annak megvalósítása szinte legyőzhetetlen akadályokba ütközött. Először Trefort 1873 június 28-ikán nyújtotta be a javaslatot s 1874 február 9-ikén került a közoktatási bizottság jelentése a ház asztalára s az osztályokhoz utasíttatván, a központi bizottság jelentése május 17-ikén terjesztetett be a képviselőházba. A jelentés azonban nem került napirendre. Megállapították, hogy a törvény végrehajtásához nincs az államnak elegendő anyagi ereje s amint Trefort mondja, a javaslat relegáltatott jobb időkre.

1875. és 1880-ban Trefort újra beterjesztette a javaslatot. Előbbi esetben a kiegészési kérdések tárgyalása miatt azt nem is tárgyalták, utóbb a «felekezeti féltékenység a protestánsok részéről és a választási féltékenység érdekei találkozáván», az a napirendről levétetett.

Új országgyűlési ciklus következvén, Trefort 1881 okt. 6-ikán a javaslatot benyújtotta s mintán a protestánsok óhajtásait és aspirációikat egy terjedelmes füzetben kifejtették, amelyeket a közoktatási bizottság teljes egészükben figyelembe vett és méltányolt, joggal reménylhetette annak elfogadását. Azonban a dolog váratlan fordulatot vett s a javaslat most meg a katolikus tanulmányi alap kérdésén bukott meg.

Trefort azonban kijelentette, hogy a javaslatot újra be fogja terjeszteni s felszólította a katolikus egyház vezető férfait, hogy a protestánsokhoz hasonlóan fejtsek ki álláspontjukat, kívánságaikat. Haynald Lajos kalocsai érsek fejtette ki a katolikusok álláspontját

* U. o. 479. lap.

híres memorandumában, melynek téves állításait Szász Károly helyesbítette egy a Budapesti Szemlében megjelent cikkében. Azután Fraknoi Vilmos széles történelmi alapon igyekezett a katolikusok álláspontjának érvényt szerezni, a melyre Szász Károly szintén egy terjedelmesebb cikkel válaszolt, kifejtvén, hogy a katolikus egyháznak hierarchikus szervezeténél fogva nem lehet a protestánsokéval azonos autonómiaja, amelyre különben sincs a katolikus egyháznak szüksége. A vita hevesen és nagy szenvedélyességgel folyt s úgy látszott, hogy a középiskolának oly égető reformja a két malomkő között megőrlddik, a két felekezet közötti harcban ismét hajótörést fog szenvedni. Hiába hangsúlyozta már előbb Trefort, hogy nincs szoros összefüggés a protestáns egyházak autonómiaja és a középiskolák reformja között, most már a katolikusok is feltámadtak s a középiskolai törvényjavaslatához kötötték egyházi autonómiájuknak is a reformját, illetőleg megvalósítását. Az állam és egyház egymáshoz és az iskolákhoz való viszonyának kérdése elől nem lehetett többé kitérni s e tekintetben a miniszterium részéről — bár nem nevezve meg magát — Szász Károly vette fel a harcot. Alapos és mélyreható tanulmányait világosan és könnyen érthető módon közölte említett cikkeiben s teljesen meg vagyunk győződve, hogy Szász Károlyt illeti az oroszlanrész abban, hogy a középiskolai törvény elé mindkét keresztyén felekezet részéről görddített akadályok elhárítottak.

Szász Károlynak azonban nemcsak a katolikusokkal kellett megvívnia, hanem a saját protestáns egyházának vezető embereit is meggyőznie álláspontjának helyességéről. Nem méltányolhatjuk eléggé Szász Károly rendkívül nehéz helyzetét és annak a feladatnak nagyságát, melyet a gondviselés vállaira rovott, ha némi bepillantást nem vetünk azokba a mély történelmi hagyományokon alapuló lélektani motívumokba, melyek a protestánsokat ez ellentállásra készítették. A protestantizmusnak egyik legfőbb elve, hogy az iskola az egyház testéhez tartozik, az ennek veteményes kertje; hát hogy kívánhatták volna, hogy az iskolák rögtön leszakadjanak szülőanyjuknak, az egyháznak testéről s azt hűtlenül cserben hagyva, rögtön az államnak kebelére dőljenek. Az az eszme, hogy az oktatásügy elsősorban és főképen állami feladat s az állam érdekét van hivatva kielégíteni és szolgálni, hogy az egyháznál előbb való az állam, a haza — csak lassan verhetett gyökeret a köztudatban protestánsoknál és katolikusoknál egyaránt.

Aztán a protestánsok vérrel vívták ki egyházi és iskolai autonómiájukat, melyet létezésük alapfeltételének éreztek és éreznek ma is az ex offo katolikus államban. Iskoláik nemcsak a protestantizmusnak, hanem a magyarságnak is voltak a védő bástyái századokon

keresztül. Ez iskolák és a protestáns egyház állották útját a bécsi udvar katholizáló és germanizáló törekvéseinek. 1867 után az alkotmányos éra beállásával felelős kormányunk magyar is, liberális is, melytől épúgy távol áll a katholizálásnak, mint a germanizálásnak a szándéka. *De erről meg kell győzni a protestáns magyarságot, melynek lelke mélyén még ott szunnyad a közös kormány, a katolikus miniszter iránti bizalmatlanság, különösen a protestáns autonómiát illetőleg.* A feladat, amelybe Szász Károly egész lelkét beleöntötte, az volt, hogy meggyőzzék a protestánsokat egyrészt, hogy iskoláik elmaradtak a kortól, nem képesek a megváltozott viszonyok között azon magasabb igényeket kielégíteni, melyeket a haza, a korszellem, az állam tőlük méltán elvár, az állam főfelügyeleti jogának törvény által biztosítása csak kevéssé sérti autonómiájukat, de biztosítja számukra a korszerű haladást s az államsegély igénybevétele esetén azt, hogy a kor követelményeinek megfelelőleg berendezkedhessenek és az állami iskolákkal a versenyt sikerrel fölvegyék. *A haladás szelleme végre 1883-ban győzött a hagyományokon, a hazaszeretet érzése felülkerekedett a felekezeti öntudaton, s Trefort javaslata annyi balszerencse és oly sok viszály után végre törvény lett, amiben Szász Károlynak az érdeme nem az utolsók között áll.*

Trefortot kiváló politikai érzék és finom emberismeret vezette abban, hogy Szász Károlyt hívta be miniszteriumába. Szász részint irodalmi, papi és tanári működésénél, részint írói és társadalmi összeköttetéseinél fogva már a 70-es években nagy tekintélynek és befolyásnak örvendett protestáns körökben. Származásánál, neveltetésénél fogva protestáns hithűségéhez, mély vallásosságához a kétség árnyéka sem férhetett. Benső baráti viszony fűzte Tisza Kálmánhoz, Zsedényi Edéhez, Ballagi Mórhoz és Zsilinszky Mihályhoz, a Rádayakhoz, a protestáns egyház vezető embereihez épúgy, mint Tompához, Salamonhoz; Arany Jánoshoz és Gyulai Pálhoz, kik mint egyúttal protestáns tanárok, a közoktatás ügyéhez is alaposan értettek. Népszerű volt fent és lent és csak ez tette reá nézve lehetővé, hogy a középiskolai törvénnyel szemben felmerülő protestáns aggodalmakat eloszlassa s a kedélyeket megnyugtassa. Neve és szava nagy súllyal esett a mérlegbe, mert a protestánsok tudták, érezték, hogy vérükből való vér, csontjükből való csont.*

* A dunamelléki egyházkerület 1878-iki gyűlésén szintén állást foglalt Trefort azon rendelete ellen, mely a magánvizsgálatokkal való visszaélést óhajtotta megszüntetni. E gyűlésről a protestáns egyházi és iskolai lapban megjelent tudósítás jellemzi a protestáns közvéleményt: A tisztelt olvasó tudja, hogy mi protestánsok mily féltékenyen ragasz-

Azonban bármily erős is volt Szász Károly hithűsége, vallásossága, az felette állott mindenféle felekezeti elfogultságnak és türelmetlenségnek. Lelke mindenütt és mindenben, úgy bent, mint kint a közéletben, az érzelmek, mint a törekvések, a jogok, mint a kötelességek terén a harmoniára, az egyetértésre törekedvén, emberszeretetét nemcsak a katolikusokra, hanem a zsidókra is kiterjesztette. Nem azt nézte, hogy kinek milyen a hite, hanem mindenki benn a hazának a fiát, az államnak a polgárát látta, aki szeretetére és szolgálatára egyformán számot tarthatott. Ha a megüresedett közép- vagy főiskolai állások betöltésénél ajánlatát érvényesítette, mindig a tárgyilagos igazság szerint döntött és nem felekezeti szempontok szerint.

És nem egy vallása miatt üldözött, mellőzött értékes embernek szolgáltatott elégtételt és szerzett hivatalt. Mert bámulatos érzéke volt ahhoz, hogy az emberekben, különösen fiatal emberekben megérezze a tehetséget és nem egynek megjósolta a szép jövőt és sohase csalódott. Kiváló jó szive és emberszeretete minden egyes hivatali ténykedésére rányomta bélyegét. Szász Károlynak nem csekély érdeme van abban, hogy Trefort alatt a kulturharc egyáltalában nem fenyegette társadalmunkat. A mily lelkesen köszönti a katolikusoknak egyházi szervezetüknek megfelelő autonomiára irányuló törekvéseit, ép oly keményen ítéli el az antiszemitizmust. «Mily haladás volna hazánkban s mily átalakulásokat rejtene méhében egy oly eszme, mint a katolikus autonomia, ha valósulhatna! S pedig hogy valósulhasson, azt elsősorban magunktól a katolikusoktól kell függővé tenni. Mint protestáns, ki az autonomia áldását élvezem, önzetlen testvéri indulattal üdvözléném, mint hazafi a nemzeti egység és erő egyik legerősebb forrásának tekinteném annak valósulását, még első szárnypróbálgatásában is.» Ugyanott mondja: Oly nagy súlyt helyezünk a polgári jogokat már 1867 óta élvező zsidóság szabad vallásgyakorlati jogának, a recepció alakjában törvénybe iktatására, hogy azzal szemben netalán még létező vallási aggályainkat is készséggel elhallgattatjuk. Szerencsésen átestünk az antiszemitizmus lázán, mely amily esztelen, oly keresztyéntelen is volt s magyar józaneszünknek, mint szabadelvűségünknek valódi gyalázatára vált. Hogy a hazafias és magyarosodó zsidóságot a vallásszabadság kötelékével szorosabban is hazánkhoz és nemzetünkhöz csatolni: magunk iránt s irántok egyenlően köteles-

kodunk önkormányzati jogainkhoz, azonban az utóbbi tíz év alatt nem aggódtunk, hiszen vérünkéből való férfiak ültek és ülnek a kormányon, kikről tudtuk, hogy csak javát akarják nemzetünknek.»

ségünknek, hazafiúi s emberi kötelességünknek tartjuk (I. «A protestáns egyház viszonya a társadalmi kérdésekhez» című művét).*

*

Szász Károly 1861-ben Arany Szépirodalmi Figyelőjében kritikai és esztétikai polemiába keveredett azon kérdést illetőleg, hogy milyen viszony van az író és ember, a művész azon *Énje*, mely műalkotásaiban tükröződik és az ő valóságos *Énje* között. Gyulai Pál és Salamon Ferenc azon szerintünk is helyesebb nézetnek adtak kifejezést, hogy az igazi költőben e kettő közel áll, sőt összeesik, egységet és harmóniát alkot; Szász Károly és Szemere Miklós ellenkezőleg azt vitatták, hogy ez két különböző dolog. Nekünk nem lehet célunk e vitát ismertetni s a két álláspont védőinek érveit felsorolni, annyit azonban megállapíthatunk, hogy Szász Károly a vita hevében ez alkalommal letért az általa mindenütt követett középútról s némi végtelbe sodródott. Felfogása, mely szerint «sok nemes lélek könyvében van fonák erkölcsstan és sok gazember írt már becses, tanulságos, lelkesítő könyvet, tehát a műből az író egyéniségére, erkölcsi jellemére következtetni — hibás —; *legkevésbé illik az ő saját költői, tanügyi és társadalmi működésére. Nem, mert Szász Károly sokoldalú működésének minden hajtására, még a legkisebbre is rányomta a maga nemes és eszményi lelkiületének, erkölcsi jellemének bélyegét. Nem, mert ő lelketlenül, gépiesen semmit sem tudott végezni. A kettős ennek az elmélete, mely különben is gyökerében hibás és bizonyos pathologikus vagy kivételes állapotra mutat, nemcsak Szászra a költőre, de Szászra a paedagogusra sem illik. Rá is elmondhatjuk, mit Rousseau mondott a XVIII-ik századbeli materialista Helvétiusra: «Hasztalan törekszel elméletteddel magadat alacsonyítani, műveid és egész szellemed elved ellen tanuskodnak és meghazudtolják tanaidat.»*

Szász Károly az egyéni és társadalmi *szabadságnak* az elvét szívében hordozván, természetszerűleg magával vitte azt a közoktatás-

* Érdekes Szász véleménye a vegyes házasságról: «Jó alkalom nyílnék itt azt fejtegetni, s érvekkel támogatva bizonyítani is, hogy vegyes vallású országban, hol a különböző vallású honpolgárok mégis egymásra s kölcsönös türelemre és békés együttélésre vannak utalva: a vegyes házasságok s az ezekből származó gyermekek különböző vallást valló neveltetése, a szülők, gyermekek, testvérek benső viszonya, az annyira kívánatos vallási türelemnek a legjobb iskolája s inkább üdvös, mint káros, a *Krisztusban való egyezségnek és békességnek ápolására.*»

A protestáns egyház legutóbb tartott zsinata ettől teljesen eltért. Tanárainak ma már nem engedi meg a vegyes házasságot, a mi retrograd irányzatra mutat.

ügyi miniszterium bureaujába is. Bár örömmel látta a tudományos pädagogiának a térfoglalását hazánkban, lelkesedve szemlélte iskoláinknak javulását, szaporodását, tanrendszerünknek egységesítését, de óvasként emelte fel 1893-ban szavát, hogy az uniformizálás terén ne csapjunk a végletekbe s a paragrafusok erdőivel ne üssük agyon az individualitásnak a szellemét. Ekkor már nemcsak az 1883-iki középiskolai törvény, hanem az azt módosító 1890-iki XXX-ik törvénycikk is életbelépett a görög nyelv kötelező voltának lazításával: az e törvények végrehajtása iránti szabályrendeletek, módszeres utasítások egész halmaza keletkezett. Szász Károly a módszer tekintetében is meg akart maradni a józan középúton. Mint az egyén szabadságának a híve, bár nem volt barátja a régi naturalizmusnak, az *ettől-eddig*-féle slendrián, módszernélküli tanításnak, de viszont a módszerességnek a túlhajtásaira is rámutatott. Klamarik Jánosnak «a magyarországi középiskolák újabb szervezete» című ismert könyvét bírálván, bölcs pädagogiai felfogásának ad kifejezést a következőkben: «Mint azelőtt jogásznép voltunk, ma bürokratanép vagyunk s a bürokrácia tulajdona, hogy a «mitte sapientem, et nihil ei dixeris» régi elvét eldobva, semmit sem bíz az egyénre, annak belátására és szabad kezére, hanem mindenre szabályrendeletet és részletes utasítást ad s a szakaszok sűrű hálójába vagy megfogja és megfojtja, vagy belőle teljesen kizárja az egyéniséget s a szabad munkálkodást. Ez amily jó arra, hogy kényszerítse a hanyagokat, vezesse és gyámolítsa a gyöngéket, ép oly bizonyosan vezet az önálló szellemek s jeles tehetségek lenyűgözésére. Mikor mi középiskoláinkat végeztük: akkor is voltak jeles, sőt kitűnő tanárok is, ily kötött útmenet és ily szabatos (?) utasítások nélkül. Ha valahol, a tanításban kellene az egyéniség szabadabb fejlődését előmozdítani inkább, mint korlátozni, vagy elfojtani s ki dönti el, vajjon az egyetlen helyes, vagy bár csak leghelyesebb-e az a módszer, melyet éppen ezek az utasítások parancsolólag előírnak» (l. Budapesti Szemle 1893. 74-ik kötet, 141-ik lap).

Szász Károly lelkét annyira áthatotta a szabadság eszméje, hogy épúgy híve a sajtó-, a gondolat-, a polgári szabadságnak, mint a tan-szabadságnak, sőt ezt még a népiskolákra is kiterjeszteni óhajtotta. «Nemcsak egyházi autonomiáról szólunk, hanem társadalmiról is. A szellemi élet mezején az állami gyámkodásnak minél kevesebb tért engedni, a gondolatszabadság oly követelménye, melyet visszautasítani akarni, mai napság legalább is vakmerőség volna. Az iskolának bizonyos határok között szabadon kell fejlődni. A merev egyformaság megöli az iskolát. Minden népiskolában egy tanrendszer, egy tankönyv, egy órafelosztás, egy előadási modor... valódi spanyol eszimbába szorítása volna a szellemnek. Minden *ratio educationis*, ha követelőleg lép föl,

nyűg, mely minden szabad fejlődést eleve lehetetlenné tesz. Nyissatok szabad versenyt a tankönyveknek, nyissatok tért a nemzetiségi, helyi és végre a tanítói egyéniségeknek, mindenk felett pedig képezettek tanítókat, kik *egyéniességüket* érvényesíteni bírják, s mindent megtettek, mit töltek az ügy követel (l. Pesti Napló 1867., aug. 7. A népnevelési egyletekről, két cikk Szász Károly aláírásával).

Ímé tanügyi felfogása is mily szorosan és szervesen összefügg az ő egyéniségével! *Működése, bármily szerzte ágazó legyen is az, egy gyúpontra fut össze s azon egységes harmoniába olvad, melynek alig akadunk párjára.* A protestáns ember a tanügy terén is az autonomiának a híve, középiskolai oktatásügyünk felvirágzását a tanárképzés javításától, az egyetemi oktatás tökéletesítésétől várja; elve az, hogy a tanítói működéshez is *«ember kell a gátra»*, melyet az utasítások és módszerek meg nem teremthetnek. S amint a hit terén, mint theologus nem az orthodoxiának és a merev dogmáknak a híve, itt a pædagogióban is ellensége a dogmáknak és a tekintélyeknek.

Igen, a tanítás sikerét nem annyira a methodus, mint inkább a tanító egyénisége és erkölcsi jelleme állapítja meg. Ez az a szilárd alap, melyre biztosan lehet és kell építeni. S mily szépen megrajzolja a tanító képét azon lelkes szózatban, melyet 1884-ben a Néptanítók Lapjában újévkor intézett a magyar tanítószághoz. Az egységes magyar társadalomnak a megteremtését a néptanítók által felkeltett és meggyökereztetett emberszeretettől várja s a néptanító hivatását e tekintetben még a mai szocialpædagogus se fejtheti ki jobban és találóbban. *«Az általános emberszeretetet már az iskolában kell a gyenge gyermeki szívbe csepegtetni; hogy majd az életbe kilépve, az emberben csak az embert lássák, akit — mint felebarátot s egy Isten gyermekét — szeretniök kell; hogy még mielőtt magok az életbe kilépnének is, szülőikre is jótékonyan hasson gyermekeik emberszerető indulata s a szülők tanuljanak gyermekeiktől. Így a tanító, a gyermek által közvetőleg a szülők s az egész nép oktatója és nevelője lehet, mert az általa az iskolában elhintett jó mag esetleg a családi kör talaján fog kikelni. Ha némely jelenségeket, melyek hazánkban csak a legközelebb lefolyt évben is fölmerültek, figyelemmel szemügyre vesszünk, meg kell győződnünk, hogy e sajnos jelenségek csakis az általános emberszeretet hiányában gyökereznek — abban, hogy ember és ember között különbséget teszünk és pedig nem belső értéke, hanem esetleges külső körülményei miatt: a paraszt vagy polgár gyűlöli az urat, csak azért, mert kabátban jár; a keresztyén gyűlöli a zsidót, csak azért, mert *Jehována* hívja istenét!»*

Ímé Szász Károly egész helyesen már húsz évvel ezelőtt a néptanítóktól várta a szocialis kérdés megoldását.

Végül még Szász, akárcsak Pestalozzi, a testi nevelés és a kéz-ügyesség tanításának fontosságát köti a tanítók szívére. «A föld termése, a hegyek érce, a gyárak munkája, még mind nem elegendő a nemzet jólétének az előidézésére s biztosítására: egészséges nép, ez az államok igazi ereje. A test tisztasága, ügyessége, gyakorlata pedig az egészség forrásai s föltételei. Szoktassa a tanító tisztaságra növendékeit, ne tűrje el a tisztátalanságot, gyakorolja a testet, az izmok erősítése (testgyakorlat, torna) és a *kézi munka* (ügyességek, házi ipar) által és épen annyit tett növendékei javára és a haza boldogságára, mint az elme gyakorlása a tanítás által.» Íme mily mély szocialpédagógus és kulturpolitikus volt Szász Károly.

Azonban Szász Károly nemcsak a nép- és középiskolai ügygel, hanem a főiskolák és egyetemek ügyével is behatóan és tüzetesen foglalkozott, mint amelyek különben is ressortja körébe tartoztak. Még 1876-ban sürgeti, hogy vagy a budapesti, vagy a kolozsvári egyetemmel kapcsolatban az állam protestáns fakultást létesítsen. Egyik cikkében így ír: «Megengedve, hogy a lelkészképzés és a lelkészi jogosítványok kiadása a felekezetek jogköréhez tartozik, nem kell elfelednünk, hogy a theológiának, mint tudománynak önálló művelése sokkal inkább biztosítva van az egyetemen, épen mert állami intézet, mint a felekezetek kezében s a konfessziókhöz mereven kötött felekezeti szemináriumokon.»

Szász Károly minden szépért, jóért lelkesülő rendkívül fogékony elméjénél fogva lelkes barátja volt a harmadik egyetemnek, melynek eszméjét Trefort 1878-ban komolyan akarta megvalósítani s a végrehajtó bizottságba Szász Károlyt is kinevezte. Utolsó hivatalos tanügyi műve Szász Károlynak azon részletes jelentése volt, melyet a bécsi és a többi osztrák egyetemeken a szemináriumi oktatás tanulmányozása végett tett útjáról készített. A legnagyobb szorgalommal látogatta Szász az egyes jogi és filozófiai szemináriumokat, részletesen előadja úgy azoknak szellemi, mint anyagi állapotát. Ez utóbbira nézve érdekesen jegyzi meg: «A szemináriumok az osztrák egyetemeken szabályszerűleg díjtalanok s a tanárok remunerációt kapnak az államtól. A bécsi egyetemen is így van a bölcészeti karban, de a jogiban a rendes (heti óra után 1 frt 5 kr.) tandíjt fizetik a hallgatók a szemináriumban is (ami rájuk nézve nagyon jó, de a tanárra nézve nagyon kevés, annyi mint semmi).»* Szász Károlynak ez a megjegyzése is azt mutatja, hogy ő a tanárság anyagi érdekeinek is lelkes szószólója volt a miniszteriumban.

* 1883 novemberben kelt okmány. Trefort Szászt Bécsbe küldi tanulmányútra, *jelentésének vázlatát az irat hátán van.*

Az a kép, melyet Szász Károlyról, mint emberről és különösen mint pädagogusról akarunk megrajzolni, nagyon is hiányos lenne, ha meg nem emlékeznénk arról, hogy mily fontosnak tartotta a nőknek képzését és a gyermekek lelki táplálékául szolgáló gyermekirodalmat. Mindkét téren igyekezett alkotni, buzdítani, jó példával előljárni, irányítani, másoknak a lelkét megtermékenyíteni. S ez is mutatja lelkének nagyságát, szimpathiájának, emberszeretetének széles terjedelmét. *Amint a költészetben bámulatos résztvevő tehetséggel bele tudja magát élni a legkülönbélebb, legjellegzetesebb költők eszmé- és érzésvilágába, úgy tudja magát beleélni a nők lelki világába s úgy tud leereszkedni a gyermekek színvonalára.* Amit 1882 január 15-ikén a nőképzésről a Nőképző-egyesület házának felavatása alkalmával mondott és megírt, az a legjobbak közé tartozik, amit e tárgyról nálunk a pädagogiai irodalom felmutathat. S erre való nézetében is eltalálja a helyes középútat. Míg egyrészt küzd azon társadalmi előítélet ellen, mintha a nők egyedüli hivatása a férjhezmenés és az anyaság volna s míg új pályatereket óhajt a nők számára megnyitni, másrészt elismeri, hogy férfi és nő között mindig meglesznek a természet által emelt különbségek, azért társadalmi funkciók tekintetében e nemi különbségnél s női természeténél fogva a férfival egyenlő nem lehet; testi ereje, alkotása s abból folyólag hivatása ezt nem engedheti. Azért teljesen egy nézeten van e tekintetben miniszterével Treforttal, ki lelkesen karolja ugyan fel a különböző női ipari és kereskedelmi iskolákat, nagy gondja van az Erzsébet nőiskolára, de a nőket egyetemekre nem bocsátja, mert birák, ügyvédek, orvosok, törvényhozók úgy sem lehetnek. «Eltekintve a dolog elvi oldalától, a zürichi studentinek s az orosz nihilista kisasszonyok engemet arra nem buzdítanak», mondja Trefort.

Hogy mily bensőségteljes volt Szász Károly családi élete, mennyire szerette gyermekeit, kikkel az isteni gondviselés bőven megáldotta, mutatják azok a versek, melyeket azok számára írt. A jó gyermekek könyve és a Gyermek-élet című könyveit már vejével, Vargha Gyulával együtt írta és 1882-ben adta ki. Jól mondja a könyv egyik bírálója: «E gyermekversikék, dalok, imácskák, játékok, a gyermekélet változatos jelenetei a legjobbak közé sorolhatók, amit e nemből nemcsak a magyar, de a külföldi irodalom is felmutathat. Őszinteség, keresetlenség, üde naivság jellemzi ezeket és látszik rajtuk, hogy nem képzeletből, de közvetlen benyomások és tapasztalatok után íródtak.»

A tanári tapasztalat és foglalkozás szülte végül Szász Károlynak tankönyvírói működését. Nemes idealizmusát, könnyed, világos, logikus felfogását, ugyancsak könnyed, eleven és ékes stílusát tan-

könyveiben is élvezhetjük. Legnagyobb szolgálatot tette a tanügynek a *Versszaválás kézikönyvével*, hol elméleti kitűnően szerkesztett vers-tana után szaválásra alkalmas költeményekből egy chrestomathiát szerkesztett, mely 1861-ben egész napjainkig valódi szükségletnek tett eleget. Különösen a protestáns iskolákban, az önképző-körökben használtatott s nem egy benne felkarolt költemény ennek a könyvnek köszönheti az országban való elterjedését és mint szaválásra alkalmas darab a maga dicsőségét. Szász Károly ezzel az egy tankönyvével többet tett az esztétikai izlés és a művészeti érzék fejlesztése tekintetében, mint mások kőtetekre menő versekkel.

Mint lelkiismeretes író sujt le azután 1883-ban a lelketlen tankönyvgyártókra. «Tanrendszerünk örökös változásával — írja ő — új meg új tankönyvek ezrei árasztják el a könyvpiacot. A közoktatási tanács nem győzi már bírálni. Fiatalság, még kezdő tanárok, alig kerülve ki az iskolából, azonnal nagy mohósággal adják magukat a tankönyv-írásra. Öt-hat könyvből összetákolnak egy hetediket, mely valamennyi eredetijénél rosszabb. De azért találkozik egy tanártestület, ha más nem, az, melynek a szerző (?) is tagja, mely azt fölvételre ajánlja. Egy német miniszteri rendelet megtiltotta a tanároknak a tankönyvgyártást s fegyelmi vizsgálattal fenyegeti az oly tanárt, ki rossz tankönyvet ír. Első tekintetre zsarnoki, cenzuraszagú intézkedés. Pedig ha jól megtekintjük: mit lehet tenni az oly tanárral, ki egy rossz tankönyvvel maga dokumentálja, hogy szakában járatlan, tán épen tudatlan s idejét mégis, önképzés és tanulás helyett, *merő pénzkeresetből* arra fordítja, hogy tudatlanságát nyomtatott lapokra szedve, terjessze a maga és tanártársai növendékei körében.»

Tisztelt közgyűlés! Íme mily gazdag és változatos a Szász Károly tanügyi pályája. De ennek a pályának valamennyi mozzanatán, ennek a működésnek valamennyi tényén, úgy a nagykőrösi tanárén, a pesti és jászkúnsági tanfelügyelőjén, mint a miniszteri tanácsosén és a református püspökén ott ragyog az ő lelke; s fényt, derűt és világosságot árasztva: egységbe, harmoniába olvasztja az egyes részeket. Egy nyitott könyv a Szász Károly élete, benne semmi rejtély, semmi homály, semmi árnyék; nincsenek benne magasra vívó szenvedelmek, kibékíthetlen ellenmondások, de van benne annál több szeretet, melegítő, boldogító, áldást árasztó és annál több tiszta erkölcs, imponáló és tiszteletet ébresztő. Igen, a Szász Károly nemes egyénisége áldást árasztott mindazokra, akiket jó sorsuk közelebbi vagy távolabbi érintkezésbe juttatott vele. Élete áldás volt családjára, egyesekre és egész magyar közmiveltségünkre egyaránt. Lelkében megtestesülve látjuk azt, amit a nagy görög bölcs, Platon mondott az erényről: hogy az a lélek rendje, egészséges állapota, mértéke, békéje és har-

monija. Ezenkívül a Szász Károly szíve sokat és sokakat felfoghatott magába és teljesen boldog volt. Egy ilyen szép és valóban erényes életre tekinteni, annak emlékét őrizni, azzal foglalkozni érdemes, mert bármily körülmények között is fölemel, nemesít és megvigasztal bennünket. Áldás volt élete, áldott legyen emlékezete.

Dr. SZÉKELY GYÖRGY.

A POLGÁRISKOLA SZÜKSÉGESSÉGE.

II.*

Pædagogiai természetű ellenvetés a polgáriskolák szükségességével szemben ritkábban szokott felvettetni. Ilyennel foglalkozott e cikk I. része. Rendesen társadalmi szempontokkal hozakodnak elő a polgáriskola ellenzői. Egy pár ezek közül, a gyakori hangoztatás folytán, már jelszavá kristályosodott a következő alakban: «Nem kell hivatalnokképző iskola!» — «Nem kell a művelt proletárok számát szaporítani!» — Az ilyen természetű ellenvetésekkel kívánok ebben a részben foglalkozni.

Egyelőre szintén a hivatalnokellenes álláspontra helyezkedve, tekintsük igaznak a tételt, hogy, nem kell hivatalnokképző iskola! De akkor is: *nem méltányos* ebből különleges polgáriskolaellenes argumentumot faragni. Eddigelé épen a polgáriskola a legkevésbé hivatalnokképző iskolánk; mert hiszen növendékei (mindig a teljes polgáriskolát értve) egyenesen *ki vannak zárva* azokból a hivatalnoki állásokból, amelyekre középiskoláink és a kereskedelmi iskola pusztá érettségije már utat nyit. A mikor a polgáriskola ennek a nyilvánvaló igazságtalanságnak a megszüntetésére törekszik, ezzel csak az általa adott műveltség színvonalának a méltányos értékelését követeli, azon az alapon, hogy *ő is ad annyi műveltséget, amennyivel valaki kis hivatalnok lehet.* Ugyanezen az alapon kvalifikálnak középiskoláink is kishivatalnoki állásokra, nem pedig azért, mintha valami szakszerű hivatalnok nevelést adnának. Sőt ugyanezen az alapon kapták meg a kvalifikáló jogokat kereskedelmi iskoláink is, amelyek bár — ha nem játszunk a szavakkal — szakiskolák, de mert az a százféle hivatalnok, a kiról itt szó van, még sem mind kereskedő, világos, hogy nem az általuk adott szakképzettség, hanem tanítványaiknak általános műveltségi színvonala honoráltatott ama jogok megadásával.

* Az I. rész megjelent a M. Pæd. f. évi januári füzetében.